

**Haydar Hubbullâh, Nazariyyetu's-sünne fi'l- fikri'l-Îmâmiyyi'ş-Şîî (et-Tekevvun ve's-sayrûra)
Muessesetu'l-intişârî'l-Arabî, Beyrût 2006, 1. bsk., 845 s.**

Ömer ÖZPINAR*

Tanıtımını yapacağımız eser, İmâmiyye Şîa'sına ait sünnet anlayışının oluşum ve gelişim tarihi hakkında yapılan akademik bir çalışmadır. Yazının başında orijinali verilen ve *"İmâmiyye Düşüncesinde Sünnet Nazariyesi: Oluşum ve Gelişim"* olarak Türkçeleştirebilecek bir isimle yayınlanan kitabın ilk dört bölümü, 2004 yılında İran'da Usûlu'd-Dîn Fakültesi Kur'ân ve Hadîs İlimleri Bölümü'nde yapılmış bir Mastır tezidir. Daha sonra bu tez gözden geçirilip yeniden düzenlenerek ve son üç bölüm daha ilâve edilerek elimizdeki kitap oluşmuştur. Bu eser, sadece pek çok ilmi muhitte olduğu gibi ülkemizde de üzerinde fazla çalışılmamış Şîî Hadîs tarihine ışık tutabilecek özellikte bir eser olarak dikkat çekmektedir.

Lübnanlı bir İmâmî olan müellif Haydar Hubbullâh,¹ söz konusu kitabında İmâmiyye düşüncesinde daha çok kendine has bir mana yüklenen sünnet/hadîs meselesini tarihi açıdan ele almaktadır. Ancak bunu yaparken Şîî düşüncede, 'masum imamların bir şekilde Allah'tan aldıkları bilgileri naklettikleri sözleri' manasına kullanılan hadîslerin muhtevasıyla ilgilenmemektedir. Bunun yerine o, daha çok, İmâmiyye Şîa'sının sünnet anlayışının teorik yönü, bunu ortaya çıkaran şartlar, tartışmalar ve bu anlayışa yöneltilen dâhili eleştirileri irdelemektedir. Yazar, araştırmada eleştirel ve karşılaştırmalı bir metodu değil, olgusal ve betimlemeci bir metodu yeğlemiştir. Bu sebeple, Şîî düşüncenin oluşumu ve gelişimiyle ilgili olarak başlangıcından günümüze kadar uzanan tarihi bir panorama çizerek işe başlamaktadır. Bu hususta İmâmiyye Şîa'sının Hadîs ve ilim anlayışı geleneğinin oluşum aşamalarını, tarihte iz sürerek masaya yatırmaktadır. Şîî eğitim sisteminin okulları durumunda bulunan ve farklı ekollerin eğitim merkezleri demek olan 'havza'larla ilgili bilgiler vermektedir. Bu havzaların Hadîs usulleri ve sünnet

* Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. oozpinar@selcuk.edu.tr

¹ Müellif ile ilgili biyografik bilgi için bkz. <http://hayderhoballah.blogfa.com/>

anlayışları hakkında, önde gelen şahsiyetlerinin fikirlerini, eserlerini ve etkilerini örnek vererek açıklamalarda bulunmaktadır.

Elbette ki Giriş, Yedi Bölüm ve Sonuç'tan müteşekkil ve tamamı 845 sayfa olan hacimli bir eserin muhtevasını sınırlı bir tanıtım yazısında mükemmelen ortaya koymak mümkün olmayacaktır. Ayrıca eser, özellikle meseleye yabancı okuyucular açısından da konuları ve içerikleri hususunda birçok açıklama, eleştiri ve soruları da beraberinde taşımaktadır. Ancak burada yapılmak istenen, eseri genel olarak tanıtmak ve öncelikle araştırmacıları ve özellikle de Hadîs araştırmacılarını böyle bir eserin varlığından haberdar etmektir. Çünkü bize göre bu çalışma, Hadîs ve Sünnet araştırmalarına kendi açısından yeni bir pencere açar niteliktedir. Özellikle Kelâm dışında başta Hadîs olmak üzere dini ilim anlayışı ve geleneğiyle ilgili henüz tarihi bir okuma tarzı ortaya koymamış/koyamamış İmâmiyye Şîa'sı açısından bu çalışma önemli bir açılım sunmaktadır.

Şimdi kitabın ele aldığı konular ve bölümleriyle ilgili genel bir tanıtım bilgisi vererek, muhtevasını yansıtmaya çalışalım. Böylece, İmâmiyye Şîa'sının Hadîs ve Sünnet hakkındaki görüşleri ve Hadîs tarihi hakkında da kısaca bir gezinti yapılmış olacaktır.

Giriş: “Bilimsel Çerçeve ve Araştırmanın Metodu (s. 15–31).”

Burada yazar, kitabın konusu ve metodu hakkında bilgiler vermektedir. Konunun sınırları, önemi, neden böyle bir çalışma yaptığı, çalışmanın amacı, metodu ve önceden yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermesinin yanında, kullanılan kavramlar hakkında da tarihi ve ilmi bir çerçeve çizmektedir. Bu sadette sünnet, haber, eser, hadîs, haber-i vâhid ve haber-i mütevâtir kavramaları üzerinde durmakta, tarihi süreç içinde önde gelen Şîî âlimlerin bu hususlardaki görüşlerini aktarmaktadır.

Birinci Bölüm: “Asr-ı Huzûr (Şîa imamlarının hayatta olduğu zamanlar)’daki Sünnet Nazariyesi (s. 33–64).”

Bu bölümde yazar, Ehl-i Beyt imamlarının yaşadığı devir dediği dönemdeki sünnet anlayışını ortaya koymaya çalışmaktadır. Şîa tarihinde *Asr-ı Huzûr* olarak adlandırılan -Hz. Peygamber (s)’den başlayarak *Gaybet-i Suğra* denilen 260/873 yılına kadar devam eden- dönemdeki ictihad anlayışını ele alan yazar, müteakiben o dönem Şîî anlayıştaki sünnet nazariyesinin muhtevasıyla ilgili bilgiler verecek konuya devam etmektedir.

Yazar tarihi bir tahlil yaparak Şîa'nın bidayetinden itibaren sabit olduğu çeşitli karinelerle tespit olunabilen sünnetin/hadîslerin huciyetini kabul ettiğini, bunu da hadisleri mütevâtir ve âhâd şeklinde ikiye ayırarak yaptığını ifade etmektedir. Ancak yazar, vardığı bir sonuç olarak Şîa'nın, özellikle itikadî meselelerde âhâd hadislerle amel etmek konusunda olumlu düşünmediğini ifade etmektedir.

İkinci Bölüm: “Şîî Düşüncede Sünnet Söyleminin Teorik Oluşumu: Çekim Noktaları, Tezatlar, Tartışmalar (s. 65–164).”

Yazar bu bölümde Şîî düşüncede önemli bir milât olan *gaybet* olayını ve bundan sonraki süreçteki sünnet anlayışını ele alarak işe başlamaktadır. *el-Medresetu'l-kadîme* (ilk dönem ekolü) diye isimlendirdiği Şîa tarihinin bu önemli zaman diliminin, *Gaybet-i Suğrâ* (küçük kayboluş)'dan başlayıp Allâme el-Hillî (v.726/1325)'nin vefat ettiği tarihe kadar uzandığını söylemektedir. Hadîs rivâyetlerini kabul bakımından Şîî düşüncede *Yakîn* ve *Zan* ekollerinin oluşumunun Hicrî 260 yılı ile 726 yılları arasını içine alan bu dönemde gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Şîa ve diğer mezheplere mensup râvîlere ait rivâyetlerin bu dönemde ayrıştırıldığını tespit etmektedir. Ayrıca yazar, İmâmiyye Şîa'sının sünnet teorisinin bu asırda yaşayan hangi âlimler eliyle geliştirildiğine dair bilgilere de yer vermektedir. Şîa'nın Hadîs tarihinde önemli yeri olan *Kutub-i Erba'a* (*Dört Hadîs Kitabı*) ve müelliflerinin yaşadığı bu dönemi ele alarak, tarihi arka plânı anlatmaya çalışmaktadır.

Yazar ulaştığı sonuçları beş madde halinde bölüm sonundaki değerlendirme yazısında zikretmektedir (s. 153–164). Kısaca bu hususlar şöyledir:

1- İlk dönem Şîî düşüncede haberlerle/hadîslerle ilgili olarak temelde iki anlayışın geliştiği görülmektedir. Bunlar *Aklî Ekol* ve *Hadîs Ekolü*'dür. Bu iki ana akıma *Kelâm Ekolü* ve *Hadîs Ekolü* demek de mümkündür. Hadîs Ekolü'nün o günkü temsilcileri *Ahbârîlere* (Ensâru'l-hadîs) göre usûl ve furû sahalarında bir fark bulunmamaktadır. Bu ekolün ilim anlayışında, zannî bilgi ifade edenleri bırakıp yakîn ifade eden mütevâtir rivâyetlerle amel etmek esastır. Şeyh Müfîd (v.413/1022) ve Mürtezâ (v.436/1044)'nın başını çektiği bu görüş sahiplerine *Yakîn Medresesi* de denilmektedir. Tûsî (v.460/1067) ve İbn Tâvûs (v.664/1265) gibi âlimlerin temsil ettiği zannî olan haber-i âhadla amel edilebileceği görüşünü savunanlar ise azınlıktadır.

2- Tûsî, Şîî düşüncede haber-i âhad ile amel edilebileceğini söyleyen ilk kişidir. O, bu nazariyesini ortaya koymadan önce *Tehzîbu'l-ahkâm*, *el-İstibsâr* ve *el-Udde* adlı eserlerinde görüleceği üzere bir takım aşamalar geçirmiştir. Fakat buna rağmen o Ahbârî olarak kabul edilmemiş; haberleri kabul ve red arasında bir noktada durmuştur.

3- Tûsî ekolü, akli metoda dayanan ve haber-i âhadın huciyetini kabul etmeyen Seyyid el-Mürtezâ ekolüne karşı ilmi bir üstünlük sağlayamamıştır. Bu durum İbn Tâvûs (v.664/1265)'dan sonrasına kadar devam etmiştir. Fakat Ahbârî ekol, el-Emîn el-Esterâbâdî (v.1036/1626)'nin gelişiyile güçlü bir şekilde varlığını ve görüşlerini hissettirmiştir. Ondan sonraki süreç, *Yeni Ahbârîlik Dönemi*'nin başlangıcı olmuştur. Daha sonra bu ekol, el-Hur el-Âmilî (v.1104/1692), Allâme el-Meclisî (v.1111/1699) ve el-Muhaddis en-Nûrî (v.1320/1902) ile zirveye ulaşmıştır.

4- Hicrî 4., 5. ve 6. asırlardaki İlk Dönem İmâmiyye Şîa'sının hadîs konusunda öne çıkan yönelimi, genel olarak haber-i âhadın reddi ve tevâtür olan veya kesin olduğuna delalet eden karineleri bulunan haberlerle amel edilmesinin gerek-

liliği şeklindedir. Bu da İmâmiyye'nin yakîn haberlerle amel edip zanni olanlardan kaçındığını göstermektedir.

5- Bu bölümde ortaya konan araştırma, Şîî düşüncede haber-i vâhidin dinde delil olamayacağı manasına gelmemektedir. Söz konusu durum, *Asr-ı Huzûr*'da geçerlidir. Ancak bundan sonraki süreçte bu tür haberlerle amel edilebilmiştir. Zira âhâd haberlerin de her zaman doğruluk payının olduğu yadsınamaz.

Üçüncü Bölüm: “Metin Tenkidinden Sened Tenkidine Sünnet Nazariyesi (s. 165–212).”

Yazar bu bölümde, İmâmiyye Şîa'sının hadîs anlayışında râvîlerin değerlendirilmesi ve hadîs metinlerinin bazı ilkeler çerçevesinde tenkit edilmesiyle ilgili hususları ele almaktadır. Bu bağlamda Şîa'nın hadîs anlayışında önemli bir rolü bulunan İbn İdrîs el-Hillî (v.598/1201)'yi örnek olarak vermektedir. İbn İdrîs, esas itibarıyla yakîn nazariyesini savunan ve haber-i âhâdın hucciyetini reddeden bir âlim olmasına rağmen, fikhî konularda âhâd haberlerle amel edilebileceğini görüşünü savunmaktadır. İbn İdrîs, haber-i âhâdî, Ehl-i Sünnet kültürü olarak görmektedir. Bunun yanı sıra o, râvîler konusunda sert bir tutum içinde olmuştur. Bir taraftan râvîsi İmamî olmasa bile bir haberin kabul edilebileceğini söylerken, öte yandan Ehl-i Sünnet, Vâkıfî ya da Fethî² olan râvîlerin rivâyetlerinin reddedilmesi gerektiği görüşündedir. Zira ona göre bu tür haber-i âhâd, ricalin durumu ne olursa olsun, en zayıf haberdur. İbn İdrîs el-Hillî'nin bu görüşleri, daha sonraki süreçte Allâme el-Hillî (v.726/1325) ile daha sistematik bir hale gelmiştir. Ayrıca onunla metin tenkidi, yeni bir aşamaya girmiştir.

Ahmed b. Tâvûs (v.673/1274) ise, Şîî Hadîs tarihinde rical konusunda öne çıkan ve cerh-tadil kavramlarını geliştiren, haberleri sened tenkidine göre kabul ve reddeden bir anlayışı getirmiştir. O da, haber-i âhâdın dinde delil olduğunu kabul edenlerdendir. Pek çok Şîî âlimin ve tarihçinin kabul ettiği görüşe göre o, zannî hadîsleri sahîh, hasen, mevzûk ve zayıf olmak üzere kısımlara ayıran ilk kimsedir (s.170-171).

İbn Tâvûs'tan sonra Allâme el-Hillî (v.726/1325) dönemi başlamıştır. Haber-i âhâdın akâid ve fıkhîta farklı değeri olduğunu ileri sürmüştür. Bu tür haberlerin itikatta değil, fikhî konularda delil olduğunu söylemiştir (s.176). O, *Mebâdiü'l-vusûl* adlı kitabında şöyle demektedir: “Haber-i vâhid, râvî sayısı birden çok olsa bile zan ifade eden haber demektir. Bu tür haberler, Seyyid el-Mürtezâ ve çoğunluğun görüşüne aykırı olarak, dinde delil teşkil ederler.” Ayrıca Allâme el-Hillî, İbn Tâvûs'un haberleri dörtlü taksime ayırarak ele alması usûlünü de geliştirmiştir.

² Şîa'nın aşırı uçlarından olan ve el-Eftah lakablı Abdullah b. Ca'fer'in hurûcunu bekleyen bir gruptur. Bunların İsmaililerin bir grubu olduğu da söylenmektedir.

Bu bilgileri verdikten sonra müellif Haydar Hubbullâh, bu bölümde, İmâmiyye Şîa'sı âlimlerinin senede verdikleri önem, bu hususta öne çıkmış âlimler, metotları ve çeşitli tartışmalar hakkında da bilgiler vermektedir. Bu hususta 11. hicrî asrın sonlarına doğru İmâmiyye'nin Ahbârî âlimlerince oluşturulan görüşler, ilkeler ve eserlerinden bahsetmektedir.

Dördüncü Bölüm: "Ahbârîlik ve Sünnet Nazariyesinin Altın Çağı (s. 213–361)."

Bu bölümde yazar İmâmiyye Şîa'sı düşüncesindeki iki ana ilmi damardan birisini teşkil eden Ahbârîlik üzerinde durmaktadır. Ahbârîlik ekolünün ilk dönemlerde ve günümüzde ne anlama geldiği sorusuyla bölüme başlayan yazar, bu ekolün ilk defa İran'da ortaya çıktığını, daha sonra Bahreyn ve Kerbelâ (Irak) topraklarında gücünü hissettirdiğini ifade etmektedir. Buralarda ve İmâmiyye'nin mevcut olduğu başka coğrafyalarda Ahbârîlik, diğer ilmi ekol olan Usûlîlik ile çetin bir mücadeleye girişmiştir. Bu mücadelenin yürütüldüğü ana zemin ise Kelâm ve kelâmî konular olmuş; birbirleri hakkında aşırı eleştirel bir yaklaşım sergilemişler ve karşıt fetvalar vermişlerdir. Hatta durum öyle bir noktaya gelmiştir ki, Ahbârîler ile Usûlîler arasındaki bu tartışmalar, ilmi zeminden çıkarak sıradan bir fikir mücadelesini aşmış ve şiddete dönüşmüştür. Meselâ bir Ahbârî olan Mirzâ Muhammed el-Ahbârî, oğlu ve öğrencileri, *el-Menâhil* müellifi Muhammed el-Mücâhid (v.1242/1826)'in fetvası ve Şeyh Ca'fer Kâşifu'l-Ğitâ (v.1228/1813)'nın Arap kabilelerini aleyhine kışkırtmaları sonucu evi basılarak 1232/1816 yılında öldürülmüşlerdir. Bu olaylarda Usûlîler İran şahını da etki altına alarak, onun siyasî otoritesini kendi fikirlerine hizmet doğrultusunda kullanmışlardır (s. 223). Bu olay ve sonrasında yaşananlar, Şîa tarihinin bir utanç lekesi olarak kalmıştır. Bu durum Mu'tezile'nin bazı Abbasî halifelerini etkileyerek hicrî 3. asrın başında Ashâb-ı Hadîs'e karşı uygulamış olduğu halku'l-Kur'ân mihnesinde yaşanan süreci anımsatmaktadır.

Yazar, bu bölümde, Şîi dünya ile Ehl-i Sünnet arasındaki yakınlaşma ve etkileşimler üzerinde de durmaktadır. Şîi kelâmcıların Mu'tezile'den etkilenimlerinden bahsetmektedir. Ahbârîlerin, Fıkıh usûlünde olduğu gibi, Hadîs ve rivâyetlere dair metodolojilerinin temelini, Ehl-i Sünnet âlimlerinden aldıkları bilgilerle oluşturduklarına dikkat çekmektedir. Bu sadette birçok Şîi âlimin hocalarının Ehl-i Sünnet âlimleri olduğundan bahsetmekte ve bu Şîi âlimlerin söz konusu hocalarının eserlerine şerh ve haşiyeler yazdığını ifade etmektedir (s. 226–231).

Yazarın yine bu bölümde ele aldığı önemli konulardan birisini, İran'da 905–1135/1499–1722 yılları arasında hüküm sürmüş olan Safevî iktidarı ile Ahbârîlik akımı arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Öyle ki bu dönemde İmâmî din adamlarının Safevî devleti üzerindeki nüfuzu, Safevî hanedanını bile endişelendirecek bir boyuta gelmiştir (s. 234–236). Burada yazar, elde edilen ilmi verilerin, siyasî ve toplumsal olaylarla ilişkilendirilmesine gayret etmektedir. Ancak

ifade etmek gerekirse bu hususta kitap, hacmiyle orantılı ve doyurucu bir bilgi ortaya koymamaktadır. Zira İmâmiyye'nin sünnet anlayışı ve hadîs ilmindeki gelişiminin Safevîlerle ideolojik ve siyasî bağlantıları, etkenleri ve bağlantı noktaları tam olarak tespit edilip okuyucuya sunulmamaktadır. Genel ve bilinen tarihi malûmatın tekrarı söz konusu gibidir.

Bu bölümde tespit edilen önemli Ahbârî söylemlerden bazıları şunlardır:

1- Ahbârîlerin büyük bir kısmı, Şîa'nın *Dört Hadîs Kitabı (Kütüb-i Erba'a)*'nin içerdiği hadîslerin sened ve metinleri ne olursa olsun kesin sahîh olduğu görüşündedir. Bazıları ise bu kesinliğin diğer Şîî hadîs kitapları için de geçerli olduğunu iddia etmektedir. Bu sebeple selef âlimlerini kutsamakta ve dokunulmaz addetmektedirler.

2- Ahbârî âlimler, sünnete müracaat etmeden Kur'ân'ın zahiri manalarının anlaşılamayacağı görüşündedirler.

Yazar, bölüm sonlarına doğru Ahbârîlerin Hadîs ilmine hizmetlerinden, Meclisî (v.1111/1699)'nin *Bihâru'l-envâr*'ı gibi hacimli Hadîs koleksiyonlarının tasnif edilmesinden, Şîî hadîs şerhçiliğinin gelişiminden ve toplumdaki hadîs kültürünü yaygınlaştırmalarından söz etmektedir. Ayrıca Ahbârî ekolün, bütün ilimler hususunda sadece sünnetle yetinme ilkeleri üzerinde durarak, Ahbârî hareketinin nihayetinden bahsetmektedir. Daha sonrada karşıt görüşü temsil eden Usûlîlerin tekrar eski güçlerine kavuşmasını, bu hususta öne çıkan Usûlî âlimleri ve bunlardan birisi olan Muhammed Bâkır es-Sadr (v.1400/1979)'ın Şîî haberler yerine Kur'ân'ın zahirinin öncelenmesi gerektiğine dair görüşlerini anlatmaktadır.

Beşinci Bölüm: “Modern Çağda Sünnet Teorisi (s. 363–505).”

Bu bölümde yazar, hicrî 13. asırdan içinde bulunduğumuz 15. asra kadar dönem itibariyle Usûlîyye havzasındaki sünnet nazariyesinin gelişimini ve Usûlîlerin çalışmalarını, dâhili tartışmalarını ve âhâd haberler hakkındaki görüşlerini ele almaktadır. Bu sadetteki tartışmaların başında ise *infitâh* kavramının zıddı olan *insidâd* söylemi ve bunun etrafında şekillenen görüşleri ele almaktadır. Son asırda ortaya çıkan ve Şîa'ya has bir kavram olan *insidâd*, nass asrından uzaklaşdığı için ilim kapısının artık kapandığı anlamında kullanılmaktadır (s. 398–412).

Beşinci Bölüm'de yazarın ele aldığı bir diğer konu, İmâmiyye Şîa'sı anlayışında ihtilâfu'l-hadîs konusunun nasıl değerlendirildiğidir. Tûsî (v.460/1067)'nin *el-İstibsâr*'ında, rivâyetler arasındaki teâruzu gidermeyi hedeflediğini ifade eden yazar, ihtilâfu'l-hadîs konusunda Şîa'nın çözüm için dört metot kullandığını ifade ederek bunları örnekleriyle izah etmektedir (s. 478–492).

Bu bölümün son konusu olarak yazar, Şîa'nın son dönemlerdeki sened ve rical anlayışı ile ilgili çalışmalarından ve görüşlerinden bahsetmektedir (s. 493–505).

Altıncı Bölüm: “Modern Şîî Ortamda Sünnetin Tenkidi Düşüncesi (s. 507–675).”

Bu bölümde yazar, son asırlarda Usûlîyye ekolünün gerek havza dışında ve gerekse içinde sünnet tenkidine yönelik olarak geliştirdiği metotlardan ve tartışmalardan söz etmektedir. İlk olarak müsteşriklerin ve Sünnî çevrelerin konuyla ilgili görüşlerini ele alan yazar, günümüz Sünnî dünyasının meseleye bakışını irdeleyerek konuya devam etmektedir. Bu sadette Pakistan'daki Ehl-i Kur'ân'ı ve Şîi olmayan toplumlardaki sünnet tenkidine de temas etmektedir.

Bu girişten sonra yazar, Modern dönem Şîi dünyasındaki sünnet tenkidinin sınırları, metotları ve hedefleri üzerinde durmaktadır. Uydurma haberler, Şîa'ya ait hadislerin ayıklanması, tasnîfi, Şîi Kur'âncılar meselesi ve Şîa içinde ortaya çıkan Kur'ân'la yetinme düşüncesi gibi konuları, Şîi âlimlerin ve düşünürlerinin bakış açısıyla ve verdiği örneklerle ele almaktadır. Yazarın tespitine göre Şîi dünyadaki sünnet tenkidi, Sünnî dünyadaki olduğu kadar ileri bir düzeyde değildir. Ancak yine de bu seviyeye gelmiş olması bile umut verici bir durumdur.

Haber-i âhâdın dinde delil olarak kullanılabileceğini kabul edenlerle karşı çıkanlar arasındaki tartışmalara da değinen yazar, bu hususta son birkaç yıl içinde Şîi âlimlerin yaptığı tartışma ve çalışmalarına da işaret etmektedir (s. 670).

Ele aldığı konular ve meseleleri itibariyle bu bölümün, kitabın en önemli ve orijinal görüşler ileri sürülen kısmı olduğunu söylemek mümkündür.

Yedinci Bölüm: "Sünnetin Hucciyet Dereceleri (s. 677–793)."

Kitabın son bölümünü oluşturan bu kısımda yazar, Şîa âlimleri arasında yaşanan âhâd haberlerin dinde delil olarak kullanılması ve bu haberlere göre itikadî, fikhî, sosyolojik ya da tıbbî bir hüküm bina etmenin imkânı hakkındaki tartışmalara yer vermektedir. Son dönem Şîi âlimlerinin itikadî meselelerde haber-i âhâdın kullanılması hususunda kabul edenler ve reddedenler olarak iki gruba ayrıldıklarını söyleyen yazar, coğrafi bölgelere göre de farklılık gösteren görüşlere yer vererek konuyu detaylandırmaktadır (s. 700–712).

Bu bölümde yazar, ikinci mesele olarak hadislerin anlaşılması konusuna değinmektedir. Bu konuda son dönemlerde dini metinlerin anlaşılmasında bir metot olarak önerilen (belki dayatılan) *tarihselcilik* (el-kırâetü't-târihiyye li's-sünne) üzerinde durmaktadır. Bunu da *ma'rifî tarihselcilik* ve *vaki'î tarihselcilik* olarak iki ana anlayış çerçevesinde örnekler vererek değerlendirmektedir (s. 713–719). Tarihselci okumanın ve haberleri bu metotla değerlendirmenin iki önemli etkeni olduğunu söyleyen yazar, bunları, dünyada revaçta olan hermenötik akımın ve değişen siyasî hayatın sonuçları olarak tespit etmektedir. Bu etkenlerin Şîi düşüncedeki bir yansıması olarak, tarihselcilik düşüncesi gelişmiştir (s. 728). Ancak yazarın bir diğer tespitine göre geleneksel dini anlayış, sünnetin değişkenliğini kabul etmediğinden dolayı, bu tarihselci okumayı ve anlamayı reddetmektedir.

Kitabın **Sonuç Bölümü'**nde ise yazar Haydar Hubbullâh, genel bir değerlendirme yaparak vardığı sonuçları maddeler halinde kısaca sıralamaktadır (s. 767–771).

Müteakiben yazar, kitabın son kısmında **Ekler** adı altında iki özel görüşmenin kayıtlarını vermektedir. Bunlardan ilki, Dr. Muhammed Bâkır el-Behbûdî (s. 775–781) diğeri ise Âyetullah Muhammed Âsaf Muhsinî el-Kandehârî (s.783–789) ile yapılmıştır.

Sonuç olarak **Kaynakça** ve **Fihrist**'iyle birlikte 845 sayfalık bir eser olan *Nazariyyetu's-sünne fi'l-fikri'l-İmâmiyyi's-Şîî, et-Tekevvun ve's-sayrûra*, yazarının ifadesiyle Şîî dünyadaki sünnet anlayışının oluşum ve gelişim tarihçesini ortaya koymak üzere telif edilmiştir (s. 13). Burada ilim dünyamızla paylaşmak üzere genel bir muhtevasını yansıtmaya çalıştığımız bu hacimli kitap, söz konusu hedefini yakalamış gözükmemektedir. Özellikle Şîî bakış açısından Sünnet ve Hadîs ilimleriyle ilgili doyurucu ve tahlile dayalı bilgiler içeren eser, akademik bir çalışma olması hasebiyle de sahasında kaynak olma özelliğindedir. Bu bakımdan eser, Şîa'nın Hadîs anlayışı ve Hadîs tarihi ile ilgilenen araştırmacılar için bir el kitabı olma niteliğindedir.